LADOCSI GÁSPÁR

A milánói ariánusok és Szent Ambrus

Ambrosiust az észak-itáliai Liguria és Aemilia tartományok krisztusi korú consularisát, kormányzó székhelyén Milánóban az egyazon hitvallásban és liturgikus közösségben létezni nem akaró katolikusok és ariánusok egyetértően püspökké választották Auxentius ariánus püspök főpapi székébe. Megkeresztelkedése után egy héttel fel is szentelték, egyes szakértők szerint (Faller, Paredi) 374. december 7-én, míg mások a valószínűsíthető dátumnak (Campenhausen, Delehaye, Dudden) 373. december 1-ét tartják.[1]

Egyházkormányzásának első tizenöt évét megterhelik az arianus viták, amelyeknek megvoltak a politikai, pasztorális és liturgikus kihatásai. Erre az állandóan hullámzó küzdelemre a pecsétet Nagy Theodosius császár 388. június 14-én kiadott rendelete ütötte, amelynek előkészítésében maga Ambrus is segítkezett.[2]

Milánó lelkipásztori, benne a liturgikus életét 355-ig különösebben nem tudta megzavarni a konstantini dinasztiától támogatott ariánus hit. Sem püspökeinek hajlamai, sem zsinatainak döntései nem engedtek az egyre növekvő befolyásnak. Constans császár alatt összeült 345. évi zsinaton – az első amelyet Milánóban megtartottnak ismerünk – négy keleti püspök, akik a fent említett császár Ekthesesis Makrostikhos-ával (hitszabályzó formula) érkeztek, és három főpap elítélését kérték. Az itáliai püspökök, csak az egyetlen nyugatiét (Sirmiumi Photinoszét) fogadták el, míg a két keletiével nem törődtek (Ankürai Markellosz és Szamoszatai Paulosz voltak). A keleti püspök-követek viszont nem óhajtották elfogadni az arianizmus elítélését; mikor tőlük az atyák ezt nyomatékosan kérték, elhagyták a zsinati ülést.

A két évre rá, 347-ben megtartott zsinat figyelemreméltó eseménye, hogy miután már az ariánusok legfőbb ellensége: Athanasziosz is visszatérhetett Alexandriába, a két fiatal ariánus püspök: Singidunumi Ursacius és a Mursai Valens – a kor jellemzése szerint vallásos érzületet nélkülöző, a hit dolgaiban járatlan ifjak (*impií et imperíti adulescentes*) befogadást nyert a zsinat atyáitól.

Az ariánus befolyás Észak-Itáliában egyre erősödött, de inkább csak politikai fórumon, „császári kegyek folytán". A nagy fordulatot és provokációt Milánóban a következő: 355. évi zsinat jelentette. Ezt a zsinatot egyébként a hányatottsorsú *Liberius* pápa szorgalmazta.

A nyiltan ariánusbarát Constantius császár – immár megszabadulva társcsászár testvéreitől és az usurpatoroktól –, a „balsejtelmekre okot adó" – Vercelli Euzebiosz jellemzése – zsinaton megjelent.[3] Császári parancsra Liberius pápát idehívták, bűnökkel megvádol-

[1] A kétféle datálás mellett érvelő tanulmányokat ld. Dizionario Patristico e di Antichitá Christiane I. Marietti 1983., 147-152.

[2] Codex Theodosianus XVI,5,15.

[3] Hilarius, Ad Constantium I,8.

tan törvényszék elé állították: keresztény császár ítélőszéke előtt állt az Impérium ősi fővárosának, Rómának püspöke. Sokan emlékeztek arra, hogy még fél évszázada sem, ez egy másfajta, hittagadásra kényszerítő császár előtt történt meg. A botránkozás nagy volt a szivekben, és a méltatlankodást kifejező szavak sem maradtak el. Szent Hiláriusz úgy sejtette, hogy a kereszténység eljutott az Antikrisztus megjelenéséig. *Milyen csodálatos volt a küzdelem a nyílt és leplezetlen ellenséggel szemben. Ma eljutottunk a vértanuság nélküli üldöztetéshez, az ellenség úgy jött el mint a báránybőrbe bújt farkas.*[4] Ursacius és Valens nemcsak visszatért, de a császár hatalmával élve – visszaélve – zsarnoki egyházpolitikát robbantottak ki. *Olyanok ők mint a kutyák, melyek visszatértek hányadákuk felzabálásához*[5] – mondotta a történtekről keserűen Athanasziosz. Természetesen letették őt a Birodalom minden tartományában megrendezett zsinaton, és száműzésre ítélték. Elítélését mindenki aláírta Milánóban, három püspök kivételével: az említett mellett Cagliari Lucifer és Miláni Dionüsziosz. Mindhármukat száműzték; Milánó püspökét az örményországi Sebaste-be.

Auxentius tétetett a helyébe. Teljesen idegen volt az Imperuim nyugati részén, kappodokiai származású. „Földije" a 339-ben száműzött Athanasziosz székét elfoglaló Gergely ariánus püspöknek Alexandriában hű csatlós papja volt, az örök lavírozók mintapéldája. Egyébként Milánóban a győztes ariánusok vezetői zömmel idegenek voltak, az udvari hivatalokhoz kötődők, és nem a város keresztény polgárságához.

364 az újabb „fordulat éve". A niceai hitet pártoló Valentinianus császár alatt a vezető és hangadó ariánus püspököket letették – elsőként a hirhedt Valenst és Ursaciust –, és erre a sorsra akarták juttatni az Impérium nyugati felében a fővárosnak számító Milánó püspökét is. De az alig 10 püspökkel (*fere decem*) ülésező „zsinat" (*conciubulum*) nem tudta elérni Auxentius letételét, ő ugyanis Niceának teljesen megfelelő formulát írt alá: Krisztus istenségét és lényegét illetően egy az Atya Istennel (*Christus: unius cum deo patre divinitatis et substantiae*). Ezt a kijelentését később többszörösen enyhítette kétértelmű szövegzésekkel, mivel kikerülhetetlenül szembesülnie kellett ariánus testvéreinek és híveinek támadásaival. Hitvallásformulák készítésében ezek a bravuros formulái 357. évi Sirmiumi zsinatra támaszkodtak. Krisztusról állította – a tiszteletreméltó hagyományú Credók szövegeit ismételve – hogy „minden korszak és minden kezdet előtt született az Atyától (*ante omnia saecula et ante omne principium natum ex patre*). Tudjuk, hogy ez a szövegformula sem a Niceai Zsinat előtti években, sem utána nem volt magyarázhatatlan az ariánusoknak, hiszen nem jelenti feltétlenül a Fiúnak az Atyával való egylényegűségét (*consubstantialitását*) és együtt örökkévalóságát (*coaeternitását*). A fenti szöveghez hozzátette, hogy vallja Krisztust istennek, valóságos Fiúnak, a valóságos Isten Atyától (*deum verum filium ex vero deo patre*). A szövegezésben a „*verum*" szó értelmezésén áll a niceai hitvallásshoz vagy az arianizmushoz tartozás, ez utóbbi Krisztust valóságos fiúnak vallja, de valóságos Istennek nem. Ariánus társainak megnyugtatására kijelentette: sohasem prédikáltam két istenről, ugyanis nincs két Atya, hogy két Istent állíthassunk, és két Fiú sincs (*duos autem deos numquam praedicavi: nec enim sunt duo patres, ut duo dii dicantur, nec duo filii*).[6]

Úgy tűnik a kifogásokat ellene sorra mind ki tudta védeni. Sőt Poitiersi Hilariusz heves és szűnni nem akaró támadásai dacára megmaradt püspöki székében (és szerencséjére

[4] Összefoglalását ld. Rahner H., Kirche und Staat in frühen Christientum, Kösel 1961., 74-75.
[5] Athanasius, historia Arianorum 29.
[6] Hilarius, De Trinitate IV,8., Epiphanius, Panarion 76,4.

a niceai hit ezen radikális védelmezőjének és az ő püspöki hibáinak örökös felhánytorgatója 367-ben meghalt). Ezt a helyzetet jól ismerte Ambrus mint rhétor a sirmiumi praefekturában, és mint kormányzó Milánóban.

Valentinianus császár katolikus egyházat pártoló szellemének megértésében és támogatásában lett magasrangú hivatalnok, püspöki szolgálata is ezen szituációban kezdődött. Különben az Imperator a katolikusok és ariánusok között kialakult egyensúlyra sokat adott. A 375-ben elhunyt a császár. Az örökébe lépő idősebb fia, Gratianus (376-383) enyhülékenyebb és liberálisabb politikával indított a nem katolikusok irányában. Ennek eredménye aztán az lett, hogy Ambrus tiltakozásainak száma megnőtt; sőt egy Julianus nevű pap – akit Petovióból a katolikus népesedés (legalábbis a jelentős többség) előzött – nyiltan és szervezetten lázított Ambrus ellen.[7] Az új milánói püspöknek sikerült az ifjú császárt meggyőznie, Gratiánus hozzá mint atyjához ragaszkodott, és Ambrus kívánsága szerint bocsájtotta ki a 380. évi, április 22-én keltezett eretnekek ellen hozott törvényét.[8] Egyúttal sikerült az ariánusoktól visszavennie egy bazilikát.[9] Négy és fél évvel később erre volt a visszaütés – természetesen Gratianus császár meggyilkolása és a hatalom megszilárdítása után –, a Basilica Pontiana konfliktusa; Justina császárné és a még gyermek II. Valentinianus császár részéről.

Történelmi személyiségekről nehéz ítéletet mondani akár a források hiányában, akár azoknak bőségében. I. Valentinianus császár második feleségéről és a 12 esztendősen trónra jutott II. Valentinianus anyjáról, Justina császárnéról, a „regensről" nem sok jót írtak,– és nem csak a niceai hit elkötelezettjei. A hiú, tehetségtelen, ám intrikus és bosszúálló személyiségek táborához tartozott. Elég hatalma volt ahhoz, hogy rendelkezzen, de már kevés ahhoz, hogy érvényt is szerezzen rendelkezéseinek. Fiának – akit apjának érdemeiért főként a hadsereg tisztelt – nevében 385 márciusában követelte Ambrustól a „városkapunál lévő bazilika" átadását. Rendelkezésének hibája voltaképpen abban állt, hogy Milánó keresztény híveit az ariánus és niceai hitvallás szerint radikálisan megosztotta, szétválasztotta; feszültségek bár voltak de a megbékülés lehetősége fennmaradt. Rendeleteinek sorozatát rossz egyházpolitikai döntései tették elviselhetetlenül ellenszenvessé. „Ez a Jesabel, ez az Éva„ – Ambrus nyílt kritikája szerint[10] – nem állt meg itt. Egy hónappal később a város belső negyedében lévő „Új Bazilikát" is követelte ariánus párthíveinek. Ezt az öthajós gyönyörű templomot melyet még fél évszázada sem, hogy a két erősen ariánus ellenes és érte száműzetést is szenvedett püspök építtetett: Eusztorgiosz és Dionüsziosz.[11] Ambrus nyilvánosság előtt tiltakozott és hevesen támadott: *„Nekem is megvannak a magam fegyverei Krisztus nevében. Ha kell az ügyért a testemet is feláldozom".*[12]

A császári udvar ariánus papja, a nyughatatlan Mercuris nyiltan püspöke akart lenni Milánónak, mégpedig Auxentius utódaként sőt ennek érdekében még „a nagy elöd" nevét is felvette. Ez erőszakos provokáció volt Milánó niceai hithez szokott hívei körében és tehetséges arisztokratikus főpásztoruk Ambrusnak szemében.[13] A mindenre elszánt Ambrus támaszkodhatott székvárosának nemcsak niceiai hitvallású kereszténveire, hanem a

[7] Ld. H. Rahner, i.m. 85.
[8] Codex Theodosianus XVI,5,4.
[9] Ambrosius, Epistola 2,28,
[10] Ambrosius, De fide ad Gratianum II,16.
[11] A. Levi, L'architettura paleochristiana a Milano (Act. VI. Congr. Et. Byz.) Paris 1951., 67kk.
[12] Ambrosius, Epistola 20,23.
[13] Rahner H. i.m. 85.

éltek. Az udvari vallási türelmetlenség 386 elején újra fellángolt. Január 23-án a császári rendelet az ariánusokat ugyanazokba a jogokba helyezte mint a niceaiakat. Rendeletileg követelte, hogy a keresztény templomok mindenben álljanak az ariánusok rendelkezésére.[14] A vallási türelemre építő modern ember ezt még nem tekinti jogtalannak. A hiba abban volt, hogy a rendelethez „vagyonmegosztás" is járult. A helyzet nem hasonlítható a XVI. századi Magyarország katolikusainak és protestánsainak vitáihoz. Itt nem egy város vagy régió hívei és urai változtattak hitvallást, hanem az újonnan betelepült ariánusok követelték a régiek tulajdonát. Ezeket a templomokat nem a császári ház építtette – mint például Róma Nagy Konstantin kori bazilikáit vagy a szentföldi templomokat – hanem Milánó hívő népe; bár az építkezésekhez a császári hivatalok is hozzájárultak.

Az anyacsászárnő és az ifjú császár rendelkezései ellenére sem engedte át Ambrus 386 Húsvétján a fent említett templomot az ariánusoknak. Himnuszokat és zsoltárokat énekelve tartották meg, katonai ostromgyűrű dacára, mint ezt jól ismerjük Szent Ágoston Vallomásaiból.[15] Az ambrusi himnuszok meglétét ez is igazolja.

Ismerjük, hogy az ariánus misszióban a kezdetektől – már Áriusz híres Thaleia-jától fogva – az imaórákhoz kapcsolt énekeknek milyen nagy jelentősége volt.[16] Nem véletlen, hogy mindkét nagy nyugati antiariánus püspök: Poitiersi Hilarius és Amrus egyaránt élt a himnuszköltészet lehetőségével, ismerve ezeknek hatásait, elismerve és/vagy lebecsülve ezeknek irodalmi igényességét, értékét. A híres Húsvéti énekünknek, az Exultetnek „atyai eredetét" is Ambrusnál keressük (legalábbis konkrét szövegének első változatát az ő közeléből).[17] Ennek a katolikus – liturgikus törekvésnek értéke felbecsülhetetlen, bármennyire is nevetségesnek tartotta ezt Szent Jeromos Praesidiushoz írt levelében.[18] Ágoston afrikai egyháza ugyanúgy élt vele – mint ezt tudjuk[19] –, és ez Ambrus tevékenységétől független volt, és vele egyidejű. Más eretnekek elleni költemények liturgiába való bevonása Ágostonnak, a lelkipásztor püspöknek nem kevésbé volt fontos. A Retractationesban[20] is érdemesnek tartja megemlíteni, hogy az egyszerű néphez igazodva, a klasszikus formákat kerülve költeményt írt Psalmus contra partem Donati megjelöléssel, – és ez lelkipásztori szolgálatára esik (393-94) a püspöki hivatal átvétele előtt. Joggal tételezzük fel, hogy épített az öt évvel korábbi megtéréséhez kötődő milánói tapasztalatokra.

Figyelemreméltó az is, ahogy Ambrus a keresztséghez kötődő írásait közzéteszi. De fide ad Gratianum és a De Misteriis a legkiemelkedőbbek. Ezen írásainak antiariánus kitételei ismertek. Erőltetés nélkül állíthatjuk, hogy liturgikus tapasztalatra épülnek, és segítette későbbi sacramentális teológiai munkálkodásában.

A liturgia szempontjából érdemes felfigyelnünk Szent Ambrus építkezéseire is. 314-355 között a katolikus püspökök építettek bazilikákat: előbb az ún. Basilica Vetust Miroclest, a Basilica Nova-t baptisteriummal Eusztorgiosz és Dionysios püspökök. Az ariánusok erre nem sokat adtak. Ambrus négy, városfalak mellett elhelyezkedő (*suburbanus*) bazilikát emelt. Közülük minden szempontból az első és kiemelkedő az Ad Martires (ma St. Ambroggio 3 hajós 26 oszlopos).

[14] Codex Theodosianus XVI,5,4.
[15] Augustinus, Confessiones IX,7,16.
[16] Bellini, E. Alessandro e Ario, Jaca Book, Milano 1974., 20-25.
[17] Vö. Ambrosius, Explicatio ex Lucam 2,41.
[18] Hieronymus, Epistula ad Praesidium 2.
[19] Augustinus, De civitate Dei XV,22.
[20] Augustinus, Retractationes I,20.

Már a bazilikák építése is figyelmeztet arra minket, hogy Ambrus következetesen törődött a vértanú szentek kultuszának elmélyítésével, amit szintén elhanyagoltak az ariánusok. A katolikus egyház viszont Szent Ambrus korában a Birodalom minden tartományában felkarolta, nemcsak Rómában, vagy Konstantinápolyban hanem Antiokhiában és Efezusban is, sőt a jelentéktelen városkákban éppúgy törődött vele. Elég Damazusz pápa időben egyező tevékenységére vagy Aranyszájú Szent János antiókhiai fáradozásaira utalnunk Szent Babülász kultusza körül.[21]

Szent Ambrusnak ma ismert liturgiájának szövegei jóval későbbi időre engednek következtetni.[22] Tudomásunk van viszont arról, hogy a szent vértanúk tiszteletének liturgiáját maga is alakította. Félix, Narbor és Viktor mauretanai katonavértanúk ereklyéit Ladiból körmenettel hozatta át, liturgikus ünnepségben. Ugyanezt tette Gervasius és Protasius maradványaival. Szent Lazarus ereklyéinek átvitelének ünnepére és sírjára verset és feliratot szerkesztett. Ki ne emlékezne meg Szent Ágnes tiszteletére szerzett himnuszáról?

Ezekben a közéleti és liturgikus tényekedésekben foglalhatjuk össze Szent Ambrus ariánusok elleni tényekedését, és természetesen ezeket a tevékenységeket megalapozta teológiai műveltsége.

---

[21] Joannes Chrysostomos, Panegiris in hon. S. Babilae. Mg.L, 487kk.

[22] Összegzését ld. Dizionario Patristico e di Antichitá Christiane I. Marietti 153-56.

A Communio Nemzetközi Katolikus Folyóirat

negyedik éve jelenik meg magyarul, tájékoztatva a teológiát művelőket és az érdeklődőket a világegyház teológiai életéről, színvonalas, egyházhű tanulmányok fordításaival. Előfizethető egy évre 500,–Ft-ért a szerkesztőség címén, ahol az előző évfolyamok számai is megrendelhetőek.

Megvásárolható Budapesten a JEL, a Márton Áron kiadó és az Ecclesia boltjában, Kecskeméten a Korda könyvkereskedésében, Nyíregyházán a Hittudományi Főiskola könyvesboltjában.

A Communio folyóirat **eddig megjelent számainak** tartalma:

1993. 1. Az ember és az örök élet *(már nem kapható)*
2. Európa – új evangelizálás *(már nem kapható)*
3. Az ember hivatása
4. Isten neve

1994. 1. Hit a teremtésben
2. Európa lelkisége
3. Isten irgalmassága
4. Isten örök Fia

1995. 1. Isten és ember szenvedése
2. Istenről beszélünk
3. Hiszem a test feltámadását
4. Idő és öröklét Ura

1996. 1. Isten és császár
2. Egyház és fiatalság
3. Isten és emberek műve
4. Istennek adott válasz

1997. 1. Jézus csodatettei

Címünk: Communio Alapítvány, 1053 Budapest, Papnövelde u. 7.

Teológia 1997. 1–2. szám

PÁPAI LAJOS

Az Egyház az ökumenikus párbeszédben

I. Az ökumenikus mozgalommal sokan foglalkoztak, könyvtárnyi irodalma van már. Most inkább arra szeretnék utalni, hogy honnan kapta az újkori (XX. századi) ökumenikus mozgalom az igazi lökést.

1910-ben Edinbourgban tartották a protestáns misszióstársulatok egyetemes konferenciáját. Egy kínai küldött, dr. Chang felszólalt és kifejtette, hogy a keresztények megosztottsága hiteltelenné teszi hazájában az evangéliumot. Kb. ezeket mondta: „Önök misszionáriusokat küldtek hozzánk, akik megismertették velünk Jézus Krisztust, és ezt nagyon köszönjük. De elhozták nekünk különbözőségeiket és megosztottságaikat is: egyesek metodizmust hirdetnek, mások lutheranizmust, kongregacionalizmust vagy episcopalizmust. Mi azt kérjük önöktől: hirdessék nekünk az Evangéliumot, és hagyják, hogy maga Jézus Krisztus hozzon létre népeink között Szentlelke munkája révén egy Egyházat, ami megfelel a mi kívánalmainknak, fajtánk adottságainak, ami majd Jézus Krisztus Egyháza lesz Kínában, Indiában, s amely nélkülöz majd minden *-izmust,* amivel önök megterhelték az Evangélium hirdetését köztünk." (M. Villain: „Introduction a l' oecuménisme." 1964. Casterman. 19. lap.)

Ez a felszólalás felrázta a konferencia résztvevőit és egy kis túlzással mondhatjuk, hogy az ökumenikus mozgalom megszületett.

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa (World Council of Churches) 1948. augusztus 23-án alakult meg. Nem akart „szuper-egyház" lenni, még kevésbé semleges „szervezet" vagy passzív megfigyelő. Ha nem is feladata az Egyházak Ökumenikus Tanácsának az egység létrehozása – ez egyedül az Úr műve – mégis, nincs-e felhatalmazása, hogy tanúságot tegyen az egységről, valahányszor az Úr alkalmat ad neki? Ez volt a felfogása dr. Visser't Hooftnak, mikor így definiálta az Egyházak Ökumenikus Tanácsát: „eszköz az egyházak egységének kifejezésére, valahányszor az Úr megajándékozza ezzel." (M. Villain: i. m. 28. lap.)

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsa így definiálja önmagát: „egyházak testvéri közössége, akik elfogadják Urunk Jézus Krisztust, mint Istent és Üdvözítőt."

Érdekes nyomon követni a katolikus egyház kapcsolatát az Egyházak Ökumenikus Tanácsával, illetve az ökumenikus mozgalommal, a Zsinat előtt:

„1919: Jóindulatú, de hajthatatlan elutasítás XV. Benedek részéről, ami a Lausanne-i Konferencia előkészítésében való részvételt illeti.

1928: „Mortalium animos" enciklika, amelyben XI. Piusz szigorú ítéletet mond az ökumenikus mozgalomról, és ez a konklúziója: „A katolikusoknak semmilyen módon nem szabad ezekben a vállalkozásokban bátorítást vagy támogatást adni."

1938: tiszteletteljes elutasítás a St. Andrews-i katolikus püspöknek, hogy részt vegyen az Edinbourg-i Konferencián, amire a temple-i érsek hívta meg.